ЗАМІТКИ ЕТНОҐРАФІЧНІ З УГОРСЬКОЇ РУСИ.

Написав Юрий Жаткович.

Замітки етноґрафічні з угорськоі Руси.

Написав Юрий Жаткович.

Поділ угорських Русинів.

Русинів угорських можна ділити по тому, де живуть, яким говором говорять і які ріжниці в звичаях мають. Бідерман ділячи їх по місци замешканя, розріжняє дві полоси. Той поділ однакож не зовсім точний, бо обі полоси тягнуть ся не лиш через Марамарошську, Берегську і Унґварську вармедь[1]), але також через Землинську, Шаришську і Спішську Ріжниця між жителями гір і рівнин на перший погляд впаде в очи. Однакож хто добре приглянесь житю Русинів, побачить, що між тими двома полосами є ще й третя, що сполучує в собі ріжниці двох перших; она займає середну часть руської землї і є о много меньша так від північної, як полудневої. Найчастїйші її типи виступають в округах Салявськім і Березницькім.

Ті Русини, що живуть на рівнині, звуть північних своїх братів Верховинцями. Ті, що живуть в середній полосї, сердять ся коли їх звати Верховинцями, а то тому, що самі Верховинцї прозивають їх Бляхами або Дичками. Бляхами прозивають їх тому, що курять з таких піп[2]), котрі до половини обвиті бляхою; Дичками знов тому, що они часто голодують і часто лиш дикими грушками живють ся. Жителї північної і середної полоси не дуже симпатизують з собою, бо уважають себе з осібна за дуже мудрих, а сусїдів за дуже дурних.

Жителїв полудневої полоси звуть Долїшняками, частїйшеж Намуляками, тому що вода з гір на їх рівнину наносить багато гною і чорнозему.

Найлїпше дасть ся розріжнити сей поділ на полоси по тім, що де родить ся; в полуд. пол. родить ся озиме жито і пшениця; в серед. пол. родить ся лиш яре жито і пшениця — головний продукт жителїв сеї полоси становить тенґериця (кукуруза); в північній же полосї дуже рідко можна здибатись з ярим житом і пшеницею, з тенґерицию зовсім нї, а головний продукт становить там овес.

---

[1]) Сл. мад: округ, комітат; [2]) люлька.

Що до говору то ділять Русинів на Лемків і Лишаків. Лишаки живуть лиш в Марамороши і в тих селах Берегської і Уѓочанської вармеди, що сусїдують з Мараморошом. Решта Русинів належать до Лемків, котрих проте багато більше. Лишаки уважають себе за лїпших від Лемків і поглядають на них згорда. Що до говору можна ще й подїлити Русинів по тому, як виговорюють корінну букву „о“. Верховинцї виговорюють її як *і* пр. кінь, піп, міст; жителї полудневої полоси Мараморошської і Унѓварської вармеди, дальше жителї Уѓочанської вармеди виговорюють ту букву як „у“, пр. кунь, пуп, муст; жителї дальшої части полудневої полоси і середної Берегської вармеди виговорюють її як німецьке „ӥ“, пр. пӥп, кӥнь, мӥст; вкінци ті Русини, що живуть коло Словаків, виговорюють ту букву зовсїм чисто, отже: конь, поп, мост. Слово „що“ виговорюють також не однаково; в Марамороши і майже в цїлій північній полосї кажуть „що“; в Уѓочанській вармеди і Берегській середної і полудневої полоси кажуть „што“; в иньших місцях кажуть то „шо“, то „со“.

Русини підлягають впливови ріжних сусїдних народів і приймають від них не лиш дещо з мови, ношї, але і з звичаїв. Вплив мадярський найбільше видний в полудневій полосї Уѓочанської, Берегської, Унѓварської і Земплинської вармеди. Вплив волоський найлїпше видний в всхідній части Марамороша і Уѓочанської вармеди. Вплив словацький найбільше видний в Шаришській і Спішській вармеди.

Звідки угорські Русини діставали церковні книги?

По церквах угорських Русинів ще нинї можна бачити багато писаних книг. Звідкиж они брали ся? Писали їх вандрівні писарі, про котрих ще нинї задержала ся память між народом. Писарів тих прозивано чорнокнижниками, а то від чорної книги, яку завсїгди такі писарі з собою носили; з тої книги робили они відписи, що по селах зіставили. Були они або черцями, що поутїкали з монастирів, або сьвітськими людьми, що набрались більшої науки в монастирях.

Коли такий чорнокнижник зайшов у село, відшукував наперед куратора (старшого брата) або бирова (війта), бо знав, що їх громада слухає і що лиш при їх помочи може щось осягнути. Коли церкві треба було якої книги, тодї на просьбу чорнокнижника скликував бирів або куратор громаду, розповідав, про що її скликав і звідав чорнокнижника, щоби хотїв за свою роботу. Чорнокнижник просив вперед, щоби оселю мав у бирова або куратора і щоби там по очереди приносили їсти в села. За тим просив трохи готових гроший, а надто тенѓериці, крумплів[1]),

[1]) Картофлї, бараболї.

вівса, ягняти, цапяти, причім міркував завсїгди, що громада найлекше моглаби дати. Коли по довгій спірції полагодили ся і за кватирю і за платню, пили могорич і другого дня забирав ся чорнокнижник до роботи. Що такий чорнокнижник був все осьвіченим чоловіком, а надто сьвітовиком, то все умів легковірність людий для свого хісна використати. Він розказував, що може з книжок виявити, що було і що буде, а селянин вірив і попавши в який клопіт зараз удавав ся до чорнокнижника на пораду, котрої уділяв чорнокнижник, річ природна, не за дармо. Приміром сього послужить така казка[1]).

Раз єден чорнокнижник прийшов понад вечір до села і пішов до бирова, аби у нього на ніч припросив ся. Бирова не було дома, пішов на вошар[2]), а молода бирівка[3]) нехотїла чорнокнижника пріяти і лиш на велику просьбу полївила[4]), аби уклав ся на оборіг спати. Но голодного чорнокнижника ни імав сон, бо як кажуть, і циганин, докіль голоден бив,[5]) сїм раз молив ся, а не годен бив уснути; якже наїв ся, серек першої молитви уснув. Та за то добре було му видїти, што ся дїє у хижі. А бирівка дуже добре дїло строїла, бо іспекла курицю, принесла із коршми паленку[6]) і білий колач і вшитко[7]) розклала на застелений стіл. Чорнокнижник побожив би бив ся, ож[8]) бирівка ґазду собі чекать із сими лякітками і ледви чекав, оби бирів прийшов домів і оби так і він повечеряв із бировом. Не довго било му чекати, бо у малий час учув, ож кось у карбач[9]) лускать і увидїв, ож віз повертать у двір. Пуд сим часом чорнокнижник глипнув раз ід хижі, бо чудовав ся, ож бирівка ни біжить оперед ґазди собі. Но што увидїв? Бирівка пильно запрятала[10]) вечерю, загасила сьвітло і легла на постїль. Як бирів привязав воли у стайни, хотїв іти до хижі, але та була замкнена. Аж на великоє дурканя[11]) і гойканя утворила бирівка двері, а сердитого ґазду тим утихомирила, ож она цїлий день наробила ся і так на перший сон твердо уснула. Чорнокнижник онь[12]) тепер упознав, ож яка бирівка челядина і за ото ізлїз із оборога, зайшов до хижі і як ся чесно поклонив, просив бирова, оби го прияв на ніч. Бирів сердечно прияв чорнокнижника і оби указав честь гістю, а разом і сам погодовав ся, просив вечерю ут жони. Но жона ото сказала, ож іще не днесь не чекала го із далекого вароша[13]) і окрім хлїба нич му ни годна дати на вечерю. На се бирів із смутним лицем ото звідав ся ут чорнокнижника, ож штоби тепер чинити? Чорнокнижник уняв[14]) із пуд плеча книжку і каже ґаздї: Но утворіть книгу, ота ачей повість нам дашто. Бирів узяв у руки іглу, зажмурив очи і задїв іглу у книжку. Чорнокнижник утворив книжку і ото учитав із неї, ож на постели пуд заголовком[15]) паленка має бити. Так і било, бо бирів уняв із

[1]) В поданій низше казцї заховано мову записи; [2]) торг, ярмарок; [3]) війтиха; [4]) дозволити; [5]) був; [6]) горівку; [7]) всьо; [8]) що; [9]) батіг; [10]) сховала; [11]) гриміт; [12]) доперва; [13]) міста; [14]) виймив; [15]) подушкою.

пуд заголовка паленку. Но, каже, чорнокнижник, тричі треба утворяти книжку; та задійте іще раз іглу. На сім другім місті ото учитав чорнокнижник, ож на полиці колач має бити. І правда, бирів ізняв білий колач із полиці. На третий раз ото говорила книжка, ож на печи є пуд цівков[1]) куриця печена; і так било. Бирів хотяй чудовав ся, ож яку правду му учитав чорнокнижник, однакож упознав фіґлї жінки і за ото єще перед вечерьов читаво[2]) набив бирівку.

Про всякі фіґлї чорнокнижників прозивають Русини і нинї чорнокнижником такого чоловіка, що грамотний, але разом і скрутний є.

Народний калєндар.

Русини угорські числять час не по калєндарю, принятім інтелїґенцією, а по більшим сьвятам, які припадають в роцї. Вихідною точкою єсть Новий Рік.

На первий день року припадає Обрізаніє Господа і память св. Василія Вел. Русин „Васильом“ зове сесь день і так його лиш і упознає. Ґазди кажуть, що коли на Василя у ночи ясно і звізьдяно, багато буде гороху і ягодів. Коли на Василя твердий мороз упаде, дуже уродить ся садовина.

У шість днів є Богоявленіє, зване Водощі, коли по чину східної церкви буває велике водосьвятіє або у церкві, або де мож, на ріцї, потоцї. Сперед Водощі є Бабин вечір, коли цїлий день нич не слобідно їсти, лиш у вечір пісну страву. Коли водосьвятіє на ріцї або потоцї скінчить ся, то майже всї миють ся у сьваченій водї, а місцями і купають ся, щоби через рік сьвіжі і здорові були. На водосьвятіє із кождої хижі несуть воду у склянцї, котру потому дома „твердо сокотять“ і в нуждї уживають. На Водощі і на другий та третий день сьвященник ходить по селу і сьвятить хижі, при чім вірники[3]), котрі се дуже люблять, дарують зерно, гриби, оріхи, яйця, прядиво або гроші сьвященнику за його труд.

Ніч на Водощі є одна із тих ночий, коли Русини найбільше ворожать, пр. щоби худоба плодила ся, щоби корови богато молока давали і ин. Як на Водощі велика студїнь, тогди добрий рік буде.

24 січня є день преподобної Ксенї. Народ говорить, що: яка Ксеня, така ярь.

Народ вірує, що зима тричи стрічає ся із лїтом, т. є. 2 лютого, на Стрітенє, 9 марта, на Сорок сьвятих і 25 марта на Благовіщенє, коли лїто зовсім переможе зиму.

---

[1]) Комином, бовдуром; [2]) порядно; [3]) парохіяни.

За Стрітенє кажуть, що коли на Стрітенє когут не пє воду із волового сліду, віл не буде пастись на Юра. Коли на Стрітенє сніг рано паде, ране сіяня буде добре; коли із полудня паде, пізнїйше сіяня удасть ся, а коли лиш із вечеру паде, пізне сіяня буде добре.

1 марта день Євдокії, „Доті". Як на Дотю дощ паде, мокрий буде рік, а як сніґ паде, багато буде садовини.

На Сорок сьвятих треба росаду сіяти, хоть би і сніґ треба було мести із землї.

17 марта Теплого Олекси. Хто на Сорок сьвятих не посіяв росаду, той тепер має сіяти. На Теплого Олекси пускають у первий раз пчоли.

25 марта — Благовіщенє — його Русин за найбільше сьвято держить. Із сього дня дуже багато віщують, яка буде го́дина[1]) через рік і як ся хліб уродить. Містами лиш на Благовіщенє пускають пчоли. Яка го́дина на Благовіщенє, така буде на великдень. Як Благовіщенє на пісний день припадає, тїсний[2]) рік буде. На Благовіщенє починає кукати зозуля і лїзе гадина із землї. За кілько днїв сьпівають жаби сперед Благовіщеня, за тілько будуть мовчати по Благовіщеню, себ то за тілько днїв буде мороз.

За Благовіщеньом по рядови приходить Великдень. Мож сьміло казати, що Великдень у Русина є празник празників: Великдень для Русина середина року, до Великодня ладить ся довго, Великодня чекає нетерпеливо. Ще здалека ґоворять про те, у кілько тижнїв буде Великдень. Коли зайде говінє, перша і найбільша жура у каждого ґазди, як йому стягнути ся на паску. У північній, а по части і в середній полосї ще і тепер печуть паску із ярої пшеницї або жита; на полудневій полосї уже би ганьба була, коли би муки на паску не куплено в бовтї[3]).

Коли Великдень приближує ся, всї змагають ся сповнити 4 заповідь церковну. В полудневій і середній полосї ледви найде ся 2—3 челяди у селї, що зістали б на великдень без сповіди, але у північній полосї, особливо же у Марамороши, ледви сповідає ся $^1/_3$ часть села сперед Великодня. Уперед сповідає ся молодїж, потому жони, а на кінци мужчини. Біла челядь найлїпше любить сповідати ся на цьвітну недїлю, а мужчини на живний четвер і на великодну суботу, а то тому, щоби біла челядь цьвіла у здоровю через рік, а мужчини щоби з чистим серцем могли їсти паску.

Живний четвер за такий день держать, коли ворожка і забобони мають найбільшу силу. На живний четзер звикли телята і поросята корошати, бо вірують, що на сесь день різана рана скоро і легко гоїть ся.

Коли у єднїй хижі більше ґаздинь живе, то одна із них уже на живний четвер пече паску собі, бо в пятницю, яко в сьвято, не можна.

[1]) Погода; [2]) підлий, лихий; [3]) склепі.

Доперва вечером в пятницю розчиняє друга. В північній полосї ще і тепер кладуть простий квас у паску, в середній же і полудневій дріжджі. Мож казати, що паску печи — є найважнїйше дїло у роцї для ґаздинї, бо з того, як вона вдасть ся, робить собі висновки ґаздиня про долю домашної челяди. Тому можемо подумати, із яким страхом місить у суботу на зорях ґаздиня паску, ва́ляє і пече її. Паску так ва́ляють, що цїле тїсто, котре важить 20—25 кільо, виберуть у деревляну, посипану мукою, тяльку і дотї тяльку трясуть, докіль тїсто не возьме на себе її форму. Коли тїсто викисне, мастять його по верху жовтком і кладуть на нього, також з тїста, вінок, що має по серединї хрест. У тїсто окрім води і соли кладуть лиш мало бібків і ґвоздиків. Для того, щоби паску вивалятп і у піч вречи, двоє дужих челядий треба так, що се на многих містах сам ґазда чинить із жоною. Кожда ґаздиня хотїла би, щоби її паска була найбільша у селї; тому дуже часто розвалюють челюсти у печи, щоби паска умістила ся, і тому дуже рідко спече ся добре паска. Коли її виймуть із печі, кладуть на стіл і прикривають білим обрусом, щоби кождий видів, як до раня спекла ґаздиня паску. Із того тїста, що зістане від паски у коритї, пекуть малі перепічки жебракам. Угля і попіл із під паски окреме виберають і висипають на грядки із росадою.

На угорській Руси Воскресенє у самій півночи або мало пізнїйше буває і до сеї відправи хіба лиш дрібні дїти укладуть ся спати. Біла челядь дома ладить те, що „пуд паску“ прийде, себ то як найбільше яєць варених, солонини, масла, сира від коров, овець або кіз, пікниць (ковбас), шо́вдарів (шинок) вужених, курей печених і др. Але тілько всячини лиш добрі ґазди кладуть під паску, а иньші вдоволять ся, коли які яйця, мало солонини і сира годні собі дістати. Окреме має паску не лиш кожда фамілїя, але й кожде таке челядьня, що не має своєї фамілїї пр. жидівські слуги і служницї, жебраки, старі леґінї[1]) і дївки. Поки біла челядь дома ладить речі під паску, кінчить свої звичайні, суботнї дїла, як: купає дїти, ладить убранє, варить їсти на недїлю — дотїль хлопцї і леґінї кладуть коло церкви огонь, провадять побожні бесїди, а письменні в церкві сперед плащеницї з дяком і старшими ґаздами Дїянія читають.

Як у первий раз ударять у дзвін, біла челядь у празничнім убраню пилує до церкви. Коли вийдуть із церкви, полягають, но дуже мало сплять, бо уже на зорях всї із церкви ідуть із пасками. А що сьвященник добре знає, що й мала дїтина не їсть дотїль нич, докіль не укусить сьвяченої паски, тому змагає ся чим скорше відслужити службу і посьвятити паски. Право нести паску із церкви, приходить ґаздї, а як

[1]) Парубки.

такого нема, найстаршому мущинї у фамілії, і той несе її в чистім, білім обрусї на плечах: иньші речі, „пуд паску", несе ґаздиня або її дївка, звичайно у тяльцї. Коло церкви стають у два ряди з пасками, а на кожду паску кладуть воскову сьвічку, запалену. Поки служба стоїть, куратор збирає для сьвященика за посьвященє містами яйця, містами перепічки, містами кілька крейцарів. Підчас служби ро дають жебракам перепічки, яйця і другі речі. Тому, що сесь день такий, коли кожда душа, котра лиш кинути ся годна, іде до церкви, і то навіть така, що про якусь причину цїлий рік не була у церкві — можемо знати, що не лиш сама церков, а і двір церкви битком набитий людьми. Ледви дав сьвященик благословенє, коло церкви повстане такий гомот, нїби люди від якої погибели хотїли утїкати, а то тому, бо Русин вірує, що чим скорше прийде домів із паскою, тим лїпше буде йому вести ся цїлий рік, і тому кождий випередити хоче другого. Коли прийдуть домів, ґазда начне паску і кождому виріже із неї читавий дараб[1]), до котрого кожде дістане свою часть і із других сьвячених речий. Коли уже попоїли сьвяченого, з котрого кригітя[2]) сиплють на грядки у городци, тогди імуть ся до вареної страви, особливож до солодкого, пареного молока. Потім старша челядь ляже мало відпочати, а молодїж ізбере ся коло церкви, де забавляють ся до вечірнї. Меньші дїти бавлять ся писанками, що у великодну пятницю фарбили; дївки імають „котика" і „блишку"; леґінї і молодші ґазди „желїзницю" правлять. Хлопцї на Великдень люблять на дзвіници сидїти, бо всякий раз у всї дзвони треба дзвонити; містами від рана до вечера неперестанно дзвонять. Як красний час служить на Великдень, то через всї три дни не лиш молодїж, а і старша челядь збуває час коло церкви.

Хотяй мясна страва дуже потрібує води, однако многі на первий день Великодня зовсїм не пють води, бо вірують, що хто на сесь день не пє воду, той у лїтї на роботї не буде мати жажди. Многі вірують — хотяй того не чинять — що хто на Великдень до повечірнї нич не їсть, той увидить у церкві, котра жона босурканя[3]), бо на голові буде мати свої речі.

Русини всюди поливають ся, але з тою ріжницею, що містома не на Великдень то чинять, а на Юра. Мало де держать той закон, що мужчинам лиш вільно на другий день білу челядь поливати, а на третий день має біла челядь поливати мужчин. Близ коло Мадярів і Товтів, мож казати, що по панськи поливають ся; на тих містах ідуть леґінї ровтами[4]) там, де є дївка, і як ся мало помочили, дістають гостину. По иньших містах мужчини так піллють дївку або жону, де її допадуть, що потім не дуже їх просять до гостини.

[1]) Кусень, шмат; [2]) кришки, дробинки; [3]) чарівниця; [4]) громадами.

Із паскою так обладують під сьвятками, щоби із неї і на Томину неділю обстало раз їсти. Вінок і хрест ізрізують із паски і ховають, а як худобина поболіє ся, дають із них мало їсти або курять її ними.

На Юра наймають челядь, чинять контракти і виплачуть гроші. Коли на Юра ворони годні сховати ся у житї, добрий рік буде. Коли на Юра дощ паде, не буде сїна. Коли на Юра рано велика роса упаде, овес не уродить ся; коли мороз або сніґ упаде, багато буде вівса, гречки і проса. На Юра звикли череду гнати у перший раз на поле.

На Марків день, 25 цьвітня, перестають морози бути; тому до сього дня нї вівцї не стрижуть, нї крехкі речі не садять, пр. пасулю, динї, огірки. Тому каже приповідка: А чей і на Марків день будеш у холошнях ходити! хотяй друга знов каже: До сьвятого Духа, не лишай ся кожуха. Як на Марка у день ясно, а у ночи зьвіздно, добрий рік буде.

На Івана Богослова — 8 мая — ото Русин каже: Ко по Богослову сіє, тот не варт доброго слова. Однакож в полудневій полосї тото держать, що до Константина — 21 мая — добре гречку сїяти.

Як 11 мая, на Марии̂, дощ паде, за 40 днів буде падати. — Сим часом припадає „Ознесїня", до котрого дня змагають ся висповідати ся ті, що на Великдень не могли того учинити.

Хотяй пятниця русальна не є сьвято, однакож мало де робять у сесь день, а місто того на заранї, коли ще і потята[1]) не сьпівають, збирають на ворожки і на лїки всяке корінє і зїля, бо вірують, що лиш те коріня і зїля має силу, котре на сесь день збираєть ся.

У русальну суботу не лиш саму хижу, а і двір і стайнї обвішають зеленими галузями, що аж у тиждень збирають і палять. На многих містах на сьвяту неділю звикли сьвятити ца́рину; на иньших сьвятять тогди, коли посїють усю ярину.

Вівторок русальний не є сьвято, однакож по полю люди нич не сьміють робити так, як на девятий четвер по Великодни, коли папіжі[2]) обходять Боже Тїло, бо тото держать, що хто на сї два дни на полю робив би, буря і град збили би йому ца́рину.

Як на Федора — 8 червня — гремить, не буде сухий час у кісьбі.

На Кирила — 9 червня — починає ся по правдї лїто.

До Аґрафини — 20 червня — не здорово купати ся.

В Іван день — 24 червня — звикли челядь наймати, контракти чини́ти, гроші виплачувати ті, що не учинили того на Юря. До Іван дня не сло́бідно яблока їсти, а по Іван дню не слобідно капусту копати, бо покилавіє. Як на Іван-день гремить, не буде лїскових оріхів.

---

1) Птицї; 2) римо-католики.

На Петра - 29 червня — приповідка каже: По Петрі двір пустий, а поле густе.

На Іля — 20 липня — кінець літа; тому до Іля треба сїно зібрати бо: До Іля сїно і пуд корчом схне, а по Ілю і на корчи не хоче схнути. Іля начинає жнива і кінчить лїто. На Іля до полудня лїто, а по полудню вже осїнь.

На Палїя — 27 липня – не роблять із сїном, бо оно би худобі хибило.

На Маковія — 1 серпня — буває мале або лїтне водосьвятє у церкві, коли із кождої хижі несуть корчажку обо товканку із водою, а на корчажцї або товканї навязують косицї, мало соли, головки маку і чоснику. Сї посьвячені речі дають так худобі, як і челяди, коли нагло похворіє.

На Велику Богородицю — 15 серпня — починає ся бабине лїто. Яка го́дина є на Велику Богородицю, така буде через цїлу осїнь. Лиш ті огірки будуть добрі, що по Великій Богородицї закладують ся на зиму.

На Главосїки — 29 серпня — не мож їсти такого, що голову має пр. капусту, салату, чосник.

8 вересня — Мала Богородиця. Як зима тричи стрічає ся з лїтом, так і лїто тричи стрічає ся з осїню. Перве стрітенє буває на Тому — як на горі лежить яке місто, або на Іля, або на Велику Богородицю; друге стрітенє є на Малу Богородицю, а трете 11 вересня, на Федю, коли кажуть: Амінь уже лїтови.

На „Здвиги" — 14 вересня – ховають ся гади у землю і починають ся капустяні вечери, бо лиш та буде добра капуста, котру по сьому кладуть у гордів (бочку).

На Микити — 15 вересня — є день гусий, бо від сього дня починають дикі гуси брати ся домів. На Микити стрижуть ярки.

На Теклї — 24 вересня — починають ся „замолотки", себто починає ся молотити овес, що в північній полосї лиш у сїм часї дожинають.

На Калїстрата — 27 вересня — ховають на зиму пчоли.

На Покрови — 1 жовтня — „перве зазимя", бо в північній полосї тото держать, що як на Покрови не прикриє снїг землю, не прикриє і на Різдво. Коли журавлї до Покрів ідуть долів, скоро настане зима.

Про Якова — 9 жовтня — кажуть, що має принести снїг.

Митро — 21 жовтня — є для осени такий день, як Юрий на яри, а Іван-день для лїта. „Кидь Митро голий (не має снїгу) — і Великдень такий буде.

На Кузьми і Дамяна — 1 падолиста — приповідка каже: Кидь[1]) Кузьма і Дамян, закує, Михайло розкує (роз. лїд.).

На Михайла — 8 падолиста — також такий знаменитий день, як Митра або Юря. „Кидь на Михайла ясно, на другий рік много сїна буде“. „Кидь хмарно — лїто студене і мокре буде“. „Кидь Михась закує Микола розкує“.

На Онуфрия — 9 падолиста — стає зима на ноги.

„Кидь на Віктора — 11 падол. — дощ паде, за два тижнї мягко буде“.

На Матїя — 15 падол. — починає земля у-дну[2]) пріти.

Який день на Романа — 18 падол. — така буде цїла зима.

Як сперед 21 падолиста велика студїнь бє, на Введенє певно помякне.

На Якова мученика — 27 падол. — кажуть, що: „Кидь Яков закує, Микула розкує“.

Сперед 30 падолиста, Андрія — у вечері багато дївки ворожать, щоби дізнались, чи віддадуть ся у мясниці. Май[3]) часто так ворожать, що у вечері коноплї сїють по двору, і ґатьми волочать, при чім приговорюють: „Андрію, Андрію, коноплї ти сїю: Дай ми, Боже, знати, з ким їх буду брати“. Ґатї на ніч кладуть під голову і котрий приснить ся їм леґінь, за того ся віддадуть.

На Варвари — 4 грудня — (так само на Сави, Амврозія і Зосима) хотяй то не суть сьвята — не прядуть і не тчуть. „Варвара день урвала, ніч приточила“.

Коли до Миколи — 6 грудня — не упав сніґ, то „Микола потрясе бородою“. Яка є годи́на на Миколи, така буде і на Різдво.

На Ігната — 20 грудня — ріжуть свинї, щоби черваки не вергли ся у солонину.

25 грудня — Різдво. До нього вже заздалегідь готовлять ся, особливо молодїж, що стараєсь як найбільше виучитись колядок. Сьвятий вечір за той час держать, коли ворожки мають найбільшу силу. На вечерю тогди має бути 7 або 9 потрав, як: пасуля, ленча, горох, печениці, гриби, біб, крумплї і палепята із олїйом. На сьвятий вечір пекуть „керечу́н“, т. є. великий, житний або тенґеричний хлїб, на котрого верх сиплять мало жита, вівса, тенґериці, пасулї і т. д. А се насїня ізріжуть, сховають і часом худобі дають щоби тучна була і плодила ся. Керечун так їдять, щоби до нового року держав. Тїстом зпід керечуна правлять хрести на дверях стайнї, щоби нечистий дух не годен шкодити худобі. Сперед вечери до Різдва нагодують худобу і дріблю добре, бо вірують, що тяжкий гріх має той, кого худоба і дрібля на сьвятий вечір

[1]) Коли; [2]) в середині; [3]) дуже.

голодна. Также сперед вечера не лиш землю застелять у хижі сїном або соломою, але і стіл, і лиш по сьому закриють на вечерю. Сїно або солома зістає у хижі до нового року, почім розвішують їх по деревлю, щоби садовина добре ся родила. На многих містах той обичай, що як вийдуть по півночи із церкви, їдять мало страви і лиш так лягають спати. Колядники по вечери пічнуть ходити. За коляду дають переважно тенґеричані перепічки, запрошують до хижі і гостять мало. Колядники зо три дни ходять і велика ганьба є, коли яку хижу обійдуть. Із Бетлегемом[1]) лиш близ коло Товтів ходять, а на чистих руських містах лиш за саму чисту колядку дістають подарунки.

„Кидь на Різдво ясно, добрий рік буде". „Кидь на Сьвятий вечір звіздяно, буде ся худоба добро плодити і много буде гороху". „Теплі сьвятка — молочні корови; сьвітлі сьвятка — несучі кури".

Весїлє.

Думки і гадки кождого народа найлїпше можна пізнати при його родинних обходах, в котрих так відбиваєсь дух, звичаї і погляди його.

При женитьбі Русин проте думає, щоби ся побирали рівні молодята. Се видасть ся може декому сьмішним, однакож оно так буває. Хто має сина, не дозволяє йому брати убогшу дївку від себе, дївцї знов виходити за убогшого; такий же ґазда, що бировив[2]) або кураторив[3]), глядить на те, щоби син чи дївка ввійшли в подібну родину. По ряду лиш дївчину часто звикли утокмити сперед свальбою, но у Марамориши є такий звичай, що кілька частий дає отець дївцї, тілько має дати і синови. Молодята часто із любви побирають ся, хоч старшина сьому лиш тогди не противна, коли за часть погодить ся. Коли в однїй родинї є більше хлопцїв, а лиш одна дївка, тодї отець їх так обладує, щоби хлопцї поприставали, а дївцї зятя приняв. Коли дїти мішані, тогди отець дївки змагаєсь на бік пооддавати, а хлопцям невістки приняти, хотяй се часто не удасть ся і в однїй хижі жиють і невістки і зятї. Кождий отець змагаєсь, щоби земля хлопцям обстала, а дївкам щоби виплатив часть грішми і худобою. Коли в кого є більше дївок, тодї не позирає він на те, щоби старша віддалась скорше, але дає ту, котру сватають. Лиш у Марамороши не так буває, бо там доки старша дївка не віддасть ся, молодшій, хочби мала й 20 лїт — не свобідно там йти, де сходять ся леґінї, щоби котрому не сподобала ся. Тому по других місцевостях дївки віддають ся дуже скоро так, що 20-лїтну дївку вже за стару держать, а в Марамороши дївки рідко віддають ся до 20 лїт. Вірують деякі в те, що ті не можуть бути щасливі, що побирають ся спорід-

[1]) Вертепом; [2]) був війтом; [3]) був старшим братом.

нені. Виїмку ту становить сестра помершої жони, з котрою може шурин побиратись. Леґіні знов чекають, щоби відбути бранку — як котрий відобраний, доки не вийде з війська — і той час женять ся. Однакож Мараморош і ту належить до виїмки, бо там можна подибати багато старих леґінів. Саму свадьбу Русини майже всюди однаково відправляють, лиш в дрібницях можна подибати ріжниці в ріжних місцевостях.

Коли отець і мати допозирали, котру дївку мав би їх син брати, тогди висилають старшу свою родачку до її родичів, щоби позвідала, чи віддадуть дївку за їх сина. Коли родичка принесе прихильну відповідь, вибирає леґінь найблизший порзний[1]) день і удаєсь з двома або трьома сватами до дївки, де староста скаже вперед слово, а відтак звідує дївку явно, чи хоче йти за його леґіня; коли дївка годить ся, подає леґіньови білий, вишиваний ручник. То „сватанки“, „спросини“ або „токма“. На сватанках дївка пряче ся звичайно в коморі і лиш на велику просьбу старости підходить до столу. Молодятам не яло ся до вінчаня в єдно говорити або сходитись. Сватанки кінчать ся тим, що домашний ґазда змагаєсь по силї погостити леґіня і його сватів, особливож паленкою.

По сьому на другий і третий порзний день родичі і кревні дївчини ідуть до леґіня на обзори. Як молодята живуть в однім селї, то обзори бувають лиш причиною до гостини, як в двох селах, тоді обзори мають глубшу причину, бо там переконують ся, яке то богатство, що його „широкої гортанки і великої бесїди“ староста на сватанках захвалював. Щоби хвальба старости хочь через час мала віру, він робить нераз так, що наведе чужої худоби до стайнї леґіня, поприв'язує і так показує гостям. Коли обзори, а особливо гостина на обзорах полюбила ся старшинї дївки, то на другий день їдуть молодята із старостами, із двома, трома родичами або родичками до попа, піп звідує чого прийшли, складає їх руки праві і благословить, а молодята дають одно другому кистемен (ширинку). Місцями бувають „мінянки“ із перстенями, котрі піп благословить і заставляє молодят, щоби поцїлувались. При мінянках правлять також контракти на те, що котре відскочить, мусить заплатити другій сторонї, або на церков 5—10 зл. Коли сякого контракта немає, а одно із молодят відскочить, тоді піп із урядниками вислухає сторони і виповість суд, на котрий кожде мусить пристати.

Від мінянок до вінчанок ходять молодята до попа або дяка на науку. У недїлю сперед вінчанок звикли молодята сповідатись і причащатись, та буває і так, що сперед самих вінчанок на службі те чинять. Остатнього держать ся там, де піп забороняє сперед вінчанок напивати

[1]) Скоромний.

ся. Коли молодиця мала яку злу хворобу, то по сповіди каже попови „било ми“ і гадає, що більше не прийде на ню та хвороба.

По мінянках вибере собі молодиця із межи своїх товаришок дві дружки, а молодий із своїх товаришів дружбу. Свашку вибирає собі молодиця із межи старших родичок. Дружба має із молодим ходити гостий кликати. Двома або трьома днями сперед свадьби варять і печуть в обох хижах. Дньом сперед вінчанок печуть „верчені колачі“ із житньої муки. У молодого печуть „верченики“ ті, котрі на вінчанки несуть їх на біґарях[1]) на плечах (свати). У молодої печуть лиш сім малих верчеників: оден молодиця несе під плечем на вінчанки, по два, повязані пантликами[2]), несуть дружки, а по одному під вінчанками держать дружби і дружки з запаленими сьвічками за плечами молодят.

У вечері сперед вінчанок бувають „гуски“. На гуски лиш жони кличуть, а дївки і леґінї самі, непрошені, радо ідуть, щоби ся до волї наіграти[3]). Коли хотять починати іграти, жони стають у кружок серед хижі і сьпівають:

Починає ся гостина
Ут Тиси до Бискида.
Ко її починає,
Най му Бог помагає
І ти Божа мати
Віночки починати;
І ти божий Крижу
Не обійди нашу хижу.

На свадьбі не сьпівають, а латкають. Латканя у тім розходить ся від простого сьпіваня, що латкань сьпівають тихим і смутним тоном. Тому коли висше наведені слова засьпівають, кажуть люди, що свашки залаткують; тодї молодїж починає іграти (гуляти) і іграє аж до білого дня.

Другого дня рано вийдуть свашки на двір і там сьпівають:

Тихо бояри ідїти,
Обисти явора уломили;
Як го не уломити,
Нї с чого вінки вити.

Тепер ідуть у який близький городець, назбирають зелений барвінок, а коли до хижі вертають, так сьпівають:

Дякуємо, городоньку,
За твою уродоньку;

---

[1]) Палицях; [2]) стяжками; [3]) натанцювати, нагуляти.

Што-сь нам уродив зїлє,
Всїм людям на весїлє.

По сьому покладуть барвінок на верченики, що стоять на столї, покроплять сьвяченою водою і сьпівають:

Приступи, мамко, ближе,
Як ся віночок жиже;
Ісклади, мамко склатку,
Май на ня добру гатку.

Тепер вють вінки і сьпівають:

Ід горі, сонїчко, ід горі,
Вий ся, віночку, скорі... і т. д.

Вють три вінки: оден молодицї, а два дружкам. Коли вінки готові, скинуть їх з одним верчеником на ширинку. Одна свашка, котра на гуни і на заголовцї іграє, іздїє ширинку на руку; другі стоять около неї; одно держить у руцї склянку із паленкою, друге із водою. Доки свашки іграють, мужчини просять від них паленку; та они все їм лиш воду подають. Коли доіграли танок, свашки випють паленку, покладуть вінки на голови молодицї і дружкам і сїдають за стіл гостити ся.

По гостинї ставить староста молоду із дружками сперед стола, старшину молодої за стіл, сам стає проти і починає „вінки приказовати“ себто говорити про супружество Якова, молодого Товії і иньших старозавітних, а по части і новозавітних біблїйних людий. Коли договорить своє, дає цїлувати молодицї вінок. За тим цїлує молодиця батьків, сестри, братів, родину і приймає благословеньство батьків на колїнах. По сьому робить староста палицю хрест на дверях і за ширинку виводить з хижі молодицю, і та межи дружками іде до церкви; за нею йдуть свати, свашки і цигани з музикою.

У молодого не вють вінків, намість того правлять курогов. Беруть довгу, красно вирізану палицю, привязують на ню одну червену, а другу чорну ширинку, а на кінци примоцовують між косицями дзвіночок. Коли ідуть вінчати ся, дружба несе курогов, а під ньою іде молодий. Коли свадьба молодого хоче до церкви йти, посилає наперед старшого чоловіка до молодицї, щоби дав знати, що час іти вінчатись. Молодий має очікувати молодицю коло церкви. Коли молодицю із двора виводять, сьпівають:

З Богом, Маріко, з Богом,
З божими ангелами,
З твоїми сусїдками.
Проси, мамко, Бога,

Оби щаслива дорога.
Мамка тілько молить,
Най ї Бог благословить.

Як ідуть улицию, сьпівають:

Горі селом ідеме,
Красу в собов ведеме.
Красу покрашену,
Барвінком позолочену.
Польом, Маріко, польом,
Василь за тобов коньом.
Куда Маріка іде,
Шовкова трава росте.
Куди Василько їде
Ще лїпше...

Як приходять близко церкви, так латкають:

Не є попонька дома,
Пушов до Ільвова
Ключики куповати,
Церковцю удмикати,
Двоє дїтят повінчати.
Двоє дїтяток, двоє,
Як єдно, так обоє.
На церкві голуб гуче,
До церкви попа кличе.

Коли прийдуть до церкви молодята із дружками, дружбою, свашкою, старостою, входять до церкви, а друга челядь іде із гудаками[1]) до коршми або на фару[2]) і там іграє. При вінчанках змагаєсь молодиця приступити ногу молодого, а по вінчанках перед ним вийти з церкви, щоби потому мати верх у хижі. У церкві кладе свашка молодятам під ноги білий рушник або горсть прядива. Покривати звик сам сьвященник молодицю, зараз по вінчаню, білим покривалом, яке свашка має принести з собою. Як вийдуть із церкви, завязують покривалом голову молодиції, а верх покривала надївають вінок. Міщани вкладають молодиці на голову мужеський клебань[3]) і она так іде до дому. При повороті до дому ведуть ся молодята за ширинку а дружба держить курогов вже над обоїми. Ідучи до церкви і з церкви не лиш латкають, але і вискакують, гойкають, а місцями й стріляють.

---

[1]) Музикантами; [2]) попівство; [3]) капелюх.

Як вийдуть із церкви і зберуть ся на улици, починають латкати:

Дякуєме попонькови,
Тай вишньому Богонькови,
Што нас не забавив
І скоро нас утправив.

Коли приходять до хижі молодої, так сьпівають:

Уйди, мамко, на двір,
Пусти зятя у свій дім,
Вісти ся коло двора,
Як хмільник коло кола.

На се мати молодої возьме на ся гуню на руби, клебань із гичкою на голову, склянку із паленкою у руки, вийде на двір і сьпіває:

Што ми там за зять іде,
Што там за дари несе?
Ци чоботи черлені,
Ци колачі верчені?

Свашки відповідають:

Не колачі варені,
Лиш чоботи черлені.

По сьому держать два свати посеред двора у гору верченик, а староста за ширинку проводить молодята попід верченик; за ними йде вся свадьба. Тим часом мече тато молодої на молодята тенґерицю, барвінок і хміль і сьпіває:

Так бисьте богаті,
Як вам гуні косматі.
Позирай, Маріко, крізь колач,
Який твій Василько богач.

По сім мати молодої пє до молодого паленку; за нею пє молодий до молодої; за молодою пють дружки, дружба, свашка, староста, а відтак иньша челядь — і сьпіває:

Наказала мати
Півниць не упивати;

У півницю — диво —
Сім ся жін іздоїло.

Тепер ідуть до хижі жони із мужчинами і по звичаю сідають до столу, а молодята із дружбою і дружками лїзуть через стіл на свої місця. Молодятам не дають нїчого їсти, лиш варені яйця і солодке молоко. Молода має яйця облупити, порізати і посолити. На сїй гостинї мають бути по звичаю отсї страви (крім хлїба і паленки): крумплї із шкварками, капуста із мясом, дзяма, пасуля колочена. Як погостять ся, танцюють мало, а потім ідуть до молодого. Із першу ідуть із молодими дружки, дружба, староста і 3—4 жони; друга челядь іще на якийсь час там обстає.

До молодого ідуть в такім самім порядку як до молодої і так само сьпівають; лиш як входять в двір сьпівають:

Утвори, мамко, лїску,
Веде ти син невістку.

Тепер чинять всьо то, що у молодої. Невдовзї приходить старшина і свадьба молодої, як зайдуть на двір молодого, латкають:

Зийди, місяцю, зийди,
Уйди, Маріко, вон уйди
З нової комороньки,
З чужої сторононьки.

Із сїний відповідають:

На столї фляша ваша,
Маріка уже не ваша.

На дворі · Беріть собі фляшу вашу,
Верніть нам Маріку нашу.

У сїнях: Бо ваша Маріка
За семеріма дверьома,
За восьмирима ключима.

На дворі: Суть у нас чаканята,
Порубають двері ваші.

У сїнях: Не є Маріка дома,
Маріка пішла на воду
Ід зеленому броду.

На дворі: Наша Маріка повітниця,
Не знає, де керниця;
Треба її указати,
Де має воду брати.

По сьому входять гості до хижі, сідають за стіл і гостять ся. По гостинї іграють (танцюють), а старшина молодої відходить домів.

Другого дня рано ідуть дружки, дружба, староста, свашка до молодого, а з молодятами в єдно ідуть до потоку або колодязу мити ся. Коли виходять із двора латкають:

Ідь, Маріко, на воду
Ід зеленому броду.

Як прийдуть до води, сьпівають:

Черчи, Маріко, воду
Межи челядь молоду.

Староста веде за ширинку молодята до води. Тут благословить воду, молодята умивають ся і одно другому втирає ся в сорочку. Свашки тимчасом сьпівають:

Мили ся діти, мили,
Чей би білі били;
У подушки ся утирали,
Оби ся честовали.

Як вертають від води, сьпівають:

Бабцї у потоцї, бабцї,
Будуть у нашої Маріки хлопцї.
Найдуть ся там і вербівки —
Будуть у неї дївки.

Як вернуть ся до хижі, молода обдаровує родину молодого: свекрі і другим родичкам молодого дарує по ширинцї, свекрови і родичам молодого по сорочцї, а далеким родичам лиш по одному рукавови від сорочки. Молодий лише своїй свекрі дарує чоботи, як вийдуть з церкви.

По сьому бере староста у руки прикрашений ширинкою таріль і просить гостий, щоби молодятам дещо дарували. Перший — батько молодого — дарує оцен золотий; за ним дарує мати молодого, а потім

друга челядь. Даровані гроші передає староста враз з ширинкою молодій, а та сї гроші за нїзащо не змарнувала би; за них купує на змаганя теля або порося. По сьому гостять ся і грають до ночи.

Третого або пятого дня кінчить ся весїлє, коли у молодої є гостина, або „о́шінки“. На сю гостину ідуть лиш молодята, старшина молодого, дружки, дружба, староста і свашка. Доки „ошінки“ не відбудуть ся, молодій не свобідно іти до своєї старшини.

Говорили сьмо вже, що весїлє однаково всюди обходять, а лиш в подробицях буває розлука (ріжниця). У Марамороши мінянки бувають вечером перед весїлєм і то так: як молодий із старостою прийдуть до молодої, де вже тоті іграють, сїдають за стіл і староста каже: Дай, Боже, добрий вечір. Як ся маєте, пане ґаздо, і ви, панї ґаздине. На се отець молодої звідуєсь: Кажіть, што сте прийшли, ачей сте заблудили, я вам укажу путь. Староста на се каже: О нїт, ми не заблудили, бо ми слїдиме єдну зьвірку і слїда онь до сеї хижі привела нас, за ото і просиме вас, обисте її нам честно у́дали, бо кидь нїт, так сами будете її глядати. Ану дружбо, поглядай лиш нашу зьвірку. На се дружба іде за молодою, що ховає ся межи дївками, приводить її до столу і садовить побіч молодого. — Треба знати, що у Марамороши молода мусить ходити цїлу свадьбу у великій, білій гуни, хочби і як було горячо. — По сьому кладуть на непочатий хлїб перстенї, а староста словами: „Господи Ісусе Христе Боже наш, благослови обрученіє сіє“ кропить їх сьвяченою водою, надїває на пальцї вперед молодому, по тому молодій і каже: „Обручаєт ся раб божий Василь (раба божа Марія) рабі божой Марії (рабу божому Василю) во імя Отца і Сина і сьвятого Духа, амінь.

На многих місцях, особливож у Марамороши, переносять із молодою і її часть до молодого. Часть та складаєсь звичайно із скринї наладованої убранєм, веріт і заголовків (подушок). Часто буває, що визичають у сусїдів заголовки і убраня, щоб при переносинах більше його видавало ся, а на другий день віддають.

Декуди на весїля несуть хлїб, паленку, муку, курку і ин.

У Марамороши коли молода хоче ступати через поріг молодого, дружба [давно шаблею] сокирою чинить хрест на одвірках. Коли у хижі молодого бувала переже часто смерть, молода іде до хижі не через двері, але через возір (вікно). Коли молода боїть ся, що для неї буде зла свекра, кладе у пазуху яйце і як переступає через поріг, змагаєсь, щоби яйце опустити. Коли яйце впаде і ізказить ся (стовчесь), свекра у малий час умре.

Коли молода роздає дари, староста „приказує дари“. Коли молодиця дає свекрови сорочку, староста так говорить: Солодкий мій няньку!

Прийшла я сюда із моїм товаришом — як його вінчана жона — і многом розгадовала, ож што би вам даровати: купила би билам вам красні конї і кочію, но конї би ся сполошили і ви могли би ізломити руку або ногу. Привела бим била вам красні воли або корови, но оті із рогами могли би били вам очи у́копати; за ото погадалам собі, ож май ліпше буде платя, бо без платя не мож ходити. Возьміть же осю сорочку і носїть ї здорові на многі роки.

Коли молода роздає колачі дїтям, староста сяк приказує: Принесла би билам ти красні воли, но знау, ож ти боїли ся іти у хащу на дріва, бо дріво могло би тя убити. Принесла би билам ти красні чоботи, но знау, ож ти не знаєш у чоботях ходити і міг бись легко у́вихнути ногу. Принесла би билам ти 20 коблів пшениці, но із пшеницьов іще би у млин іти — та за ото принеслам ти єден печений колач, із котрим нич не треба робити, но і перед дївков лежачи, мож го поїсти; та бери колач і будь здоров.

Коло Товтів весілє починаєсь у суботу і трівае до середи; в чистих руских околицях починає ся весіля в понедїлок або в середу вечером, щоб вінчанки відбули ся в вівторок або в четвер. Вдївці хоть котрого дня вінчають ся. Вінчати ся звикли перед полуднем, щоби молодятам так ішло дїло у гору, як сонце іде у гору до полудня.

Коло Товтів мусить молода бути на весїлю в кожусї, як у Марамороши в гунї. А що гуню кожда дївка має, кожух же лиш жони носять, то часто буває, що худобні дївки у зиченім кожусї свадьбують.

В чистих руских околицях молодий не купує молодій нїчого; коло Товтів мусить купувати чепець.

Уродини.

Наколи жона почує, що тяжка, дає знати товаришкам і родичкам, бо вірить, що дїтина буде нїма, коли затаїть, що вже тяжка. Чужі люди легко пізнають, котра жона тяжка; тяжкі жони при обході не ідуть із другою челядю коло церкви і на опровиді не обходять деревище. Коло церкви тому не ходять, щоби дїтина не заходила ся; коло деревища-ж тому, щоби дїтина не була блїда.

Як скоро дає знати жона, що тяжка, так дуже таїть, коли її прийдуть „часи“, бо вірить, що чим більше людий знає, що жона на злогах, тим тяжше буде її родити. Тому й коли пічне у день болїти, терпить кілька годин і не посилає за бабою, щоб лиш люди не видїли, як баба буде йти до хижі і не дізнали ся, що є. Аж по рядови каже ґаздї або матери іти по бабу, а ті ідуть не лиш у потемки, але й крадькома. До хижі у баби не заходять, лиш через вазір кличуть, а самі здалека чекають, щоби челядь не пізнала їх і не дізнала ся, кому треба

баби. Коли у хижі є много уверстної челяди, жона іде із бабою у комору або до стайні і вже аж з дитиною вертає до хижі. Коли жона не годна легко і скоро уродити, тоді баба починає ворожити. Наперед змагаєсь із церкви пояс дістати, а як дістане, опаше ним жону. Коли се не помагає, кладе на землю ґаті ґазди, а жона має тричі переступити через ні. Як і се не помагає, починає її баба водити по хижі: жона має тоді тричі ударити ногою в кожді двері і кождий возір. Коли й по сьому не може уродити, тоді пє воду із рота свого ґазди. Як тепер не уродить, посилають по другу бабу, або яку знахорку.

Коли дитина уродить ся, напувають жону сильно паленкою, щоб скоро зчистила ся і щоб не чула болю. Хто первий зайде до хижі, де лежить „шестинедїлька", возьмуть з нього клебань і аж тогди віддадуть, як викупить його за лїтру, або півлїтру паленки. Тому кажуть коло такої хижі: Не йди там, бо здоймуть ти клебань. Постіль шестинедільки застелюють наоколо веретами, щоби її чуже челядьня не увиділо.

Дїтину дають хрестити у первий порзний день; у пісний день хрестять лиш дуже слабу, коли боять ся, щоб не вмерла. Причина того така, що вірять, що охрещена дїтина в пісний день, ніколи не буде богата.

Декуди кличуть лиш пару кумів, декуди знов по дві, три парі; останне дїєсь особливо там, де куми приносять шестинедільцї їсти. У первий порзний день по хрестинах збирає кума те, що через ніч наварила і несе у порядній убраню до шестинедільки, де у єдно гостять ся. У гідний час приносить пів лїтра паленки, білий колач, варену курицю, рішкашу у молоцї і рототу; у говіня окрім паленки і колача несе гриби смажені у олію і паленята з олїйом. Отець дитини нераз по хрестинах гостить кумів паленкою і хлїбом, але не у себе дома, але у коршмі або якого кума. За кумів кличуть по ряду товаришів батька і товаришки матери. У Марамороши кличуть первій дїтинї за батечка (нанашка) старосту, тому зовуть його „вінчальний кум". При хрестинах куми не дають дїтинї крижми, лиш ширинку або дараб біленого полотна. Доперва як дїтина має $1^1/_2$ року, несуть куми „пуд крижму" себто одну сорочку, за котру їх мало погостять. Коли дитина дійде до 7 лїт, тоді несуть вже крижму, т. є. чоботи і дївцї — сукман, плат, ширинку, хлопцеви — сорочку і клебань; і знову погостять ся. Батько і мати мають кумам навернути крижму, по їх же назві мають „колачі вертати". Вертають їх тим способом, що несуть кумам за крижму гроші або зерно і читаво погостять ся. Коли дїтина умре, а крижми ще не дістала, то куми мають її прибрати.

Хоч по закону церковному жона аж по 40 днів має уводити ся, то однакож часто буває, що нужда присилує її вже в 10—14 днів іти

на уводини. По уводинах кладе мати дитину на поріг церкви, або перед царські двері, щоб она не була плаксива, але тиха як поріг. Місцями змагає ся жона сама замикати церков по уводинах, рівнож щоб дітина була тиха, або щоб у неї більше дітий не було. Не уведеній жоні не свобідно по двору ходити, бо град вибє царину. Коли первий зуб випаде дівці, мати верже його до церкви і каже: так би за тобов сватачі ходили, як люди до церкви.

Хороби.

Коли мала дітина має злу хворобу, покладуть її на землю, прикриють коритом, батько стане на однім боці на колінки, а мати на другім і побожать ся, що дітина їх є. Чинять се тому, бо гадають, що нечистий дух мучить дітину і хоче її від них взяти.

Коли дітина має кольку, мастять медом лист з дугану (тютюну) і прикладають. Коли хлопець поболіє ся і не годні йому дати ради, тоді прирікають собі, що як виздоровіє і підросте, мусить сироту за жону взяти. Таких хлопців называють проданими і майже в кождім селї можна їх найти. Слабовиті діти купають у муравлиню.

Уверстну челядь гоять домашними ліками, коли поболїє. На хертику — дають пити із пса масть або їсти із пса мясо. На франця — парять хорочь у „сучій“ купели, помішаній з „курячою“. На кольку — кладуть на ребро товстий, чорний папір, насмарований медом, а коли то не помагає, хрін і піявиці. На жовтачку — їдять коровляче мясо, пють воду із воскового пугара і просять сьвященника, щоби їм позволив тричі попозирати у чашу. Кого очи болять, просить сьвященника, щоби йому пустив трошки мира у очи. Раки гоять старим свинським салом або заячим; декуди гоять їх медвежою або борсуковою мастю. Пухленину із таким каменем сукають, через котрий гадина проїла ся. Найбільший же домашний лїк — є паленка. бо ледви є така хвороба, на котру не давали би її пити або нею мастити.

Коли хто у квас (купіль) хоче іти, дає у перед знахаркам собі квас зміряти. Його міряють двояко: а) Із кождої керниці, в котрий хворий хотівби купати ся, беруть повне горнятко води і кладуть на піч у возір. У котрім горняти прибуде води, та керниця поможе хворому. б) Наливають у блюдо чистої води, а на крису блюда кладуть тілько кусників хліба, із кілько керниць хотять знати воду. Відтак беруть іглу на нитці, держать над серединою блюда близко води і до котрого кусника ігла похилить ся, та керниця поможе хворому.

Коли хто хворий, а не знати, що йому хибить, тоді думають, що його „нудоляли“. Другого так підливають: хворий бере мало сьвяченої проскури, сьвяченої пшениці, мало мотузя від дзвонів і коріня, то зварять

йому у новім горшку і він вильлє той плин на себе так, щоби вода з тими річами збігла назад у горня. Те горня виверЖуть на путь, а хто перший ступить на нього, того імить ся хворота.

Як кому відойме руку або ногу, думають, що він вступив у зьвіздопадь, бо хто у ню ступить, тому мусить щось відняти.

Коли не вміють в дома помочи, тоді ідуть до ворожилї, яких у Русинів доста є. Ворожиля ізмиває хворого, але инак як дома. Каже йому сідати серед хижі так, оби лицьом звернений був до дверий, що мають бути відчинені, а сама розтопить у долоні віск і виливає у нове горня із водою. Чинить се сім разів, а само горня притулює до голови, до плечей, до рук і до ніг хворого. Потому хворий плюне у горня і іде з ворожилию на ріку або на потьчину. Там стає зовсім голий у воду, а ворожиля із словами: „Во імя Отца і Сина і сьвятого Духа — амінь. Господи Боже удойми недуг ут раба твоєго Івана“ виливає воду із воском на голову хворого, а горня верже долї водою. Особливо тих ізмивати звикли, що мають злу хвороту (франця). Ізмивати можна хворого лиш вечером, коли всьо утихло.

Як хто нагло поболіє ся, тоді місцями, особливо у Марамороши, „дзвони ізмиваують“, місцями знов „на гроби ідуть“. Дзвони так ізмивають: Один мужчина, що розуміє діло, бере у нове горня води, іде до дзвонів і так їх миє, щоби вода назад у горня зливала ся. Возьме потім із під порога церкви мало глини, верже її у воду і тою водою умиває хворого, а мало дає навіть пити. На гроби ідуть так: Одна жона, що розуміє діло, іде у тин і бере із девяти гробів глини, котру дома у новім горняти розмиває, а потім умиває хворого, а мало дає пити. Щоби був хосен, треба так ізмивати дзвони і іти на гроби, щоби і одна душа не виділа; тому чинять се звичайно в ночи.

Коли хворому нічо не годні помочи, тоді ідуть за доктором і за попом; сей служить службу за хворого, сьвятить воду, а місцями і цїлу хижу.

Похорони.

Простий народ не боїть ся так смерти, як пани; тому як лиш хто заслабне, кличе попа і сповідаєсь. Єлей лиш тому кажуть сьвятити, про котрого думають, що більше не встане. Коли піп сьвятить єлей і євангеліє кладе на голову хворому, позирають, чи є в нїм много черленого письма; як його мало є, або зовсім нема, то хворий певно умре.

Як хворий почне конати, дають йому сьвячену сьвічку у руки. Коли не годен скоро умерти, кладуть його серед хижі, щоб скорше спочив. Дитину і білу челядину миють і убирають жони; мужчин же муж-

чини. Умерця убирають у парадне платя, а на ноги натягають капці із білого полотна або із чорного перкалю. Дівкам кладуть на голову вінок з барвінку. Дитину кладуть на стіл, других мерців при стінї на лавицю, на котру настелюють соломи або сїна і прикривають темною плахтою. Тіло накривають білим полотном; на полотнї вишивають чорні хрестики. Коло варошів купують уже осібні покривала на умерців. Той, у кого смерть є, ходить все без клебаня. Коло умерця читає в ночи дяк псалтирю, часто й сьпіває; в чисто руських околицях так твердо держать той звичай, що і малій дітинї кажуть псалтирю читати. Коло умерця також „лопатки бють“. На лопатки іде радо не лиш молодїж, але і уверстна челядь, бо тодї дуже забавні ігри бувають. Деякі із тих ігор наводжу понизше.

Баба і дїдо. На дворі убирають одного мужчину за дїда, другого за бабу. Щоб дїдо був горбатий, привязують йому на плечі соломи, убирають в гуню вивернену і широкі ґатї, що набивають в долинї соломою і при кістках завязують. Мастять чадом (саджою) клоча і чинять йому з нього вуста (вуса) і бороду; в поясї підперізують його соломяним мотузом. Бабі дають в руки куделю. З надвору змагають ся старі ввійти до хижі — але на порозї повно челяди. Дїдо не дивить ся на те, лиш бє по ногах біґарьом, кого захопить, і гойкає: Чибе, марш вон. Як зайдуть до хижі, дїдо іде ід столови і каже: Люди чеснї, прийміть нас на ніч. Тодї зьвідають ся його: Уткідь ти, дїду? — У Чорнім Потоцї родив єм ся у Небрешфальві-м бивав, а тепер іду до Бакигази. — Ци маєш уллопас? Мау, там є у баби; бере від баби паперець і каже: Пане дяче, прочитайте ми уллопас. Дяк указує на мужчину, що любить і знає дворити і каже: Адде ми писарь, най ти прочитать. Вказаний мужчина бере від дїда паперець і читає всякі забавні річи пр. Сесе письмо — граматика, читав ю піп і владика, і ото стоїть у нїм, ож ти, дїду, стара псина, і т. д. Коли дочитають письмо, просять бабу і дїда, щоби іграли; они іграють. Далї кажуть дїдови: Но, дїду, пой на піч гріти ся. Дїдо змагаєсь вилїзти на піч, але хлопцї зтягають його долї. Коли на конець вилїзе на піч, виберуть до нього одного мужчину і двох хлопців і дадуть йому в руки череп з чадом і копач. Вибраний мужчина попарує собі вгадцї хлопців і мужчин з дївками і жонами так, щоби з них виходили сьмішні пари пр. Красне з паскудним, старе з молодим, Циганку з Русином і т. д. Далї бере у руки біґар, бє ним у повалу і каже: Дїду, гримить, ксти ся. Дїдо відказує дотепом. Мужчина читає: Што так пече ся дїду? — Гусак. — Чого ся не пече? — Бо масть із нього не тече. — Коли буде ся печи? — Коли Іван Маріку поцїлує. Як пара не хоче поцїлуватись, дїдо гойкає: Не сердїть дїда! А хлопцї ідуть і приводять вибрану пару до дїда. Коли жона або дївка не хоче

свою пару поцілувати, дідо маже її лице чадом; коли поцілує, дідо вінчує їм так: так ся любіть, обисьте ся побили; так би вам благо, обисьте ся горі стінами драли; такий би вам гаразд, обисьте собі очи драли; і т. д. Доки дідо складає такі бажаня, хлопці викрадають від нього бабу, а він як віднайде бабу, каже: Ти тепер на старі дни уж не любиш мене, а за молодими ходиш! Коли скінчуть ся дотепи, уперед баба утікне на двір, а за нею вибігає і дідо.

Опровід. Посеред хижі лягає на довгий столець оден леґінь; його прикривають плахтою, якби мерця. Другий леґінь вбираєсь за його жону, стає коло нього і починає заводити гумористично, на пр.: та нич так не жалуу, як ото, ож поїв ми віко пасулї; не іди коло города, бо у нім лиш злоба: кидь ся схопить, кіл ухопить, то̀ всїх вас помолотить; і ин. п. Потім радять ся, що треба б іти за попом, щоби прийшов поховати. Тим часом приберуть одного фіґлярного чоловіка за попа; намість риз поприв'язують йому до плечий і до грудий пташки, намість кадильниці дають в руки горня у петельках, в котрім тлїє клоча. Він входить до хижі і починає гумористичним способом відправляти похорон. Намість євангелія читає пр.: Коли я ішов у гору, найшов я реверенду; взяв я на себе реверенду, позирау горі́ собов, долї собов і гадау собі: бив-би із мене попище, як би я взяв на себе реверендище." По сьому починає наказовати (проповідь говорити) над мерцем, пр.: Все лиш ходив, дома мало побивав, церков не упражняв; коли до церкви било іти, овін на жону кричить, оби му їсти варила; запалив піпу, пішов до коршми, а онь із коршми до церкви. У церкві слова божого не чує, бо пяний — дримле. Тепер ангели плачуть коло нього, бо нечисті духи єдну душу християнську хотять у́рвати ут них. Дораз прийдуть нечисті духи, понесуть му душу, попровадять у пекло. У пеклї непрестанно каміня буде возити, но так, ож коли віз буде іти у гору, всї чотири колеса запутауть, а коли із гори буде іти, розпутуть. Коли буде камінє возити, чорти із желїзними вилами будуть го бити" і т. д. По сьому два мужчини беруть столець, якби хотїли мерця винести, а коли той не скочить скоро долї, виверҗуть його на землю.

При мерци тілько буває тих забав, що з них можна цїлу книгу списати.

„Деревище" правлять мерцеви з простих дощок, а гріб того дня копають, котрого має бути опровід, щоби яма не стояла через ніч порожна. Декуди читає піп коло старшого мерця в день євангеліє. Русин любить довгий і парадний опровід, тому у Мармароши навіть за дитиною говорить піп „прощі".

Коли тїло несуть із хижі, ударяють деревищем тричі об поріг, щоби мертвий не ходив домів.

На дворі молять ся родичі (кревні) на колінах, доки стоїть опровід. На „послїдноє цїлованіє“ обходять деревище; у Марамороши близші родичі обходять деревище тричі, дальші двічі, а найдальші раз.

Як ґазда умре і вже кінчить ся опровід, стають дві жони по двох боках деревища і передає одна другій по під деревище тричі узлик, в котрім є завязане зерно і сіль. Сіль ту дають худобі, щоби не пішла за ґаздою, а зерно висипають до насіня, щоби ся не переводило. В декотрих місцевостях Марамороши в часї опроводу дарують убогим вдовицям і сиротам теля, ягня, порося і т. ин.

Деревище стоїть не вкрите; лиш у Марамороши подекуди прикривають його витканим, вовняним покрівцем, що по опроводї бере піп.

В деяких околицях дївки не йдуть на опровід, бо вірять, що та дївка нїколи не віддасть ся, котра на опровід піде. Декуди як опроваджують мерця до гробу, кладуть у пазуху із гроба грудку землї, щоби за вмерлого скоро забути.

Декуди привязують так до того хреста, що піп держить, як до того, що несуть перед тїлом, по ручнику, що рівнож попови і дякови приходить.

Часто дївку несуть до гробу леґінї, а леґіня дївки.

По опроводї справляють „комашню“. На сю кличуть місцями лиш тих, що деревище правили, яму брали і тїло несли; місцями-ж кличуть всїх, хто був на опроводї, а в першій лінїї попа, дяка і церківника (паламаря); коли останні не являть ся на комашні, то часто ґазда дуже жалує.

За душу помершого наймають звичайно службу і то часто ще перед опроводом. Заможні люди наймають 3-го, 7-го і 40-го дня службу разом з парастасом. Часто парастас відправляєсь у хижі; тодї уряджують також гостину, в котрій і піп мусить участь брати.

Коли піп ідучи з умерцем із двора оберне ся назад до двора — то незабавки знов там умерлець буде. Щоби челядь не мерла у селї, треба нового попа вводити в село до полудня. Коли новий піп позирає довго у яму, буде знов у селї умерлець.

О д ї ж.

Звичайні складові части ноші Русина такі: ґатї, сорочка, клебан, гуня, постоли (бочкори), русок, подолок, плат, чоботи, ширинка на шию і на голову. Що більше від сього носять Русини, то вже від сусїдного народа перебрали. Сї части не лиш з ріжної материї роблять, але ще надають їм ріжний вигляд.

Ґаті, сорочку і подолок шиють із домашнього полотна, котре ткуть із конопель або льну. Близко варошів звикли вже шити сорочки з купованого перкалю.

В північній полосї носять довгі а узкі ґаті без рамів і без стряпків; в середній полосї носять ґаті довгі і широкі із рамами і із стряпками; в полудневій полосї, особливо близ Мадярів, носять дуже широкі ґаті з рамами і стряпками, але так короткі, що видно їм колїна, за що їх прозивають „чорноколїнниками".

В полудневій полосї рамлять ґаті лиш на одну пядь, в середній аж до землї. Ґаті і подолок має рамити у хижі або найстарша дївка, або наймолодша жона.

В північній полосї носять мужчини довгу сорочку, що часто аж до колїн досягає; вирізана она на плечах (має на плечах пазуху), а нічим не вишита. У середній і полудневій полосї сорочка мужчини ледви сягає до пояса, на передї вирізана, у дрібні рами зібрана і вишита. Рукави до такої сорочки в півн. полосї широкі, в обох других узкі. Дуже довгий подолок носять у середній полосї, дуже короткий у полудневій.

Жіночі сорочки звичайно довгі на пядь низше пояса, вишивані на грудьох і на рукавах. Рукави все защіпають ся.

Біле убранє в Марамороші на вид дуже відріжняєсь від иньших. Мужчини носять довгі, широкі ґаті без рамів, без стряпок і сорочку таку, що лиш на пядь прикриває плечі і груди, а вирізана на плечах. Біла челядь не носить подолок, але „довганю", т. є. довгу, на плечох вирізану, сорочку, котру підперізують синим або чорним вовняним поясом. Рукави і груди (передки) довганї вишивають так богато черленими або синими нитками, що оден рукав треба 4—5 тижнїв шити. Жони вирізують довганю і на грудях з двох боків, щоби могли плекати.

У північній полосї носять постоли так мужчини, як жони; у середній мужчини постоли, жони чоботи; в полудневій і мужчини і жони чоботи. Однакож в недїлю і сьвята і в північній полосї убирають жони чоботи, натомість в полудневій убирають мужчини постоли в лїтї при роботї.

В полудневій полосї носять мужчини в лїтї і зимі мадярський клебань з малими крисами; лиш старі люди носять зимою баранячі шапки. В середній полосї носять низькі клебани з широкими крисами, хоч починають вже уживати й мадярські. В північній полосї носять товсті, широкі клебани, що намащені важать нераз 3—4 кіля, та за те й послужити можуть 40—50 років. У Мараморощи носять так малі клебани, що ледви на головах держать ся. Соломяні клебани уверстні, особливож

статочні мужчини, не носять, бо вірять, що їх лиш дітям і леґіням яло ся носити.

У білої челяди мають найбільше значіня ширинки; по них спізнають навіть богатство жінок і дівок. Найліпше люблять носити ширинки черлені, сині, жовті і зелені; сїрі і чорні носять лиш старі баби. Ширинки ті бувають з ріжної материї. В північній полосї рідко подибують ся вовняні і шовкові ширинки; однакож в середній, а головно в полудневій дуже худобна та челядина, що не йде в вовняній або шовковій ширинцї до церкви. Вовняні ширинки бувають звичайно черлені, жовті і чорні, шовковіж чорні із красними косицями і вінками на кратках. Ширинки, що вбирають на голову, не однакової величини; у Марамороши, де їх завязують не під бородою, але на заді шиї, они такі великі, що кінцї досягають аж до пят. Ширинки так маленькі, що ледви їх кінцї можна на шиї звязати, називають ся сегелет.

Плат має подібну форму, що й ширинка, але не має косиць і цяток. У Марамороши носять плати з великими косицями. Коло Волохів носять два плати: оден з переду, другий з заду.

Гуня належить до найважнійшої части одїжи; без неї не можна навіть представити собі угорського Русина; він з нею не розлучуєсь ні в зимі, ні в лїтї. Молодїж, особливож дївки, носять гуню лиш в зимі, щоби показати, що не боять ся студени. Гуня із чистої вовни товста і тяжка, томуж при роботї і на що день уживають петека, котрий також єсть гунию, але тонкою, куртою і легкою. Гунї бувають звичайно білі, хоть не всюди. В північній і середній полосї мочать їх в відварі з вільхи, щоби не плодились в них воши і блохи.

Окрім сих головних частий одїжи, суть ще иньші, котрих уживають лиш в певних околицях. В півн. і серед. полосї носять зимою холошнї; в полудневій а по части в сеердній носять ногавицї і реклики з сукна. Лайбики носять близко коло Мадярів. В полудневій полосї носять на шиї на 4—5 пальцїв широкий, а на 1 метр довгий кистемен із зеленими або черленими стряпками. Близ варошів і коло Нїмцїв носять зимою на шиї шалї.

Дуже ріжнородний вигляд має черес. В полудн. полосї буває він широкий лиш на 2 – 3 пальцї. В Марамороши, по части в цїлій сер. полосї він так широкий, що від пояса закриває цїлу верхню часть черева і більшу часть грудий. В півн. полосї носять завсїгди скіряну торбу, тайстру, а перед її, як і череса, вибивають блискучими ґузиками і пряжками. В чересї і тайстрі носять гроші, піпи, ножі, огниво і другі дрібні річи, тому здоймають їх з себе лиш при великій роботї і на ніч. В півн. полосї носять зимою скіряні камізельки.

В сер. і полуд. полосї убирає до церкви біла челядь сукман і реклик, білий, синий, чорний або черлений; декуди буває він навіть шовковий. Коло варошів вбирають його навіть в будний день. В полуд. пол. убирають дївки до церкви на шию намість ширинки білі, крохмалені фодри. Найсильнїйше держать ся народної ноші в Марамороши; там і коло варошів не носять сукман, а намість реклика носять гарно вишитий кожух.

Русини носять довге волосє, що сягає ззаду до плечий, з переду до брів. Молоді вже стрижуть ся. Вуста (вуса) притинають коротко; бороди носять лиш промітники (знахарі). Довгі вуста носять лиш ті, що служили при війску, особливо при гусарах.

Дївки зачісують волося в зад і заплїтають в косу з черленим, синим або чорним пантликом. Місцями робять лиш оден приділ вздовж чашки; місцями знов два; тодї другий йде від уха до уха. В півн. Марамороши вплїтають в волося дві зелені китицї. В полуд. Марамороши носять дорослі дївки в недїлю і сьвята на голові вінки і затикають шпильки з блискучими головками.

Жони підвивають декуди волося клочом, щоби більше видавало ся. У Марамороши носять жони на голові під ширинкою малий, черлений чипець, в півн. пол. ж великий і білий. В полуд. полосї носять жони під ширинкою великий, кривий, бляшанний гребінь.

Ковтки носять лиш долом Марамороша; де інде носять лиш ті, що їх болять очи або уха.

Коло варошів уживають вже запашного мила і „ружової“ масти.

П о ж и в а.

Русин живе дуже скромно, так що всї иньші народи Угорщини живлять ся далеко роскішнїйше від нього. Причиною того велика бідність. Якби Мадярови прийшлось їсти те що Русинови, він все бувби голодний.

Звичайний хлїб у Русинів печуть з тенґерицї. Навіть там, де родить ся жито і пшениця їдять житний або пшеничний хлїб лиш тогди, коли не стане тенґерицї. В півн. пол., де не родить ся тенґериця, їдять вівсяний ощіпок, але нераз йдуть і два або три дни, щоби лиш роздобути тенґеричного хлїба.

Між стравами перше місце у Русина мають крумплї і пасуля і то так, що ачей нема в роцї такого дня, в котрім не варили би їх. Дуже часто варять також чир із тенґеричної муки. У говіню варять рідкий чир і самий сербають; як варять густий чир, то їдять його із варом з пече-

ниць. У гідний день варять вже чир гіркий з молоком; густий варять на воді, а їдять з молоком. У Мармороши і взагалї там, де держать вівцї, варять дуже часто токан. Його так ладять, що заварюють густий чир, кладуть у лабош і посипають сиром; на сир знов кладуть чир і знов сир, доки не буде повний лабош. Відтак кладуть на грань, щоби сир розтопив ся. В серед. а особливо в полуд. полосї звикли варити голомбец. Його так ладять, що з густого чиру вибирають мокрою ложкою на блюдо грудки і в говіню їдять їх з хлїбом, а в гідний день з мастию. Коли зварять на поли у кваснім молоцї густий чир, то зовуть його мачанка. Зимою їдять капусту, і то або сиру з крумплями, або варену з пасулию. Капуста з пасулию становлять в говіню головну їду; її ладять так, що варять осібно пасулю і капусту, відтак змішують їх і ще раз заварюють. В північній полосї любять їсти кваки (ріпу), і варять не лиш на солодко в молоцї, але і квасять на зиму, як капусту. З капусти і кваків їдять дуже часто росіл і то не лиш самий, але й квасять ним майже всї страви. Заправляють також страви варом з огірків, з динї, зеленими сливками і яблоками. У лїтї їдять ще лопатки, парену салату, огірки квашені і сирі і диню на солодко і на квасно.

У гідний день приправляють страву молоком, сметаною і сиром: свинї мало хто ріже, а як ріже, то солонину їсть сиру або печену, до страви-ж її не уживає. Рівнож не уживають масла коровячого до страв; ним лиш голови собі смарують.

Мясо їдять Русини лиш у гостинї, на комашни і коли хорі, бо лиш для хорих відважуть ся зарізати курицю або куря. Найлїпше живуть Русини в полуд. полосї; там майже кождий ріже свиню, та й на мясо не шкодує гроший. У півн. полосї мають молоко і сир, а деколи ріжуть ягнята або цаплята. У серед. же полосї як не їдять з молоком, то майже все постять, бо самі не мають що різати, а як декотрі мають свиню, курку, козу або вівцю, що шкодують для себе різати і волять продавати.

Крім соли не дають до страви нїчого, хіба деколи перцю. Цукор дають лиш хворим намість лїків. З солию мають вигоду Русини в Мармороши, бо там дістають її за дар в формі ропи.

До ласощів належать у Русинів: ратота (яєшниця), варена на сметанї або на солонинї, парене солодке молоко, солонина, пікниці (ковбаси), студенець, паленята із солониною, каша на молоцї, начиняна курка, дзяма, а у говіня оселедцї, пискорі, грибп і риби. Такі страви подають на гостинах; для Русина однакож доста як має дві або три з названих страв. Голубцї робять з тенґеричних круп і смарують солониною усмаженою з цибулию. Начиняну курку так ладять: як виймуть з неї печінки, серце, пухно і кишки, начиняють її тенґеричною мукою

на молоці, зашивають, варять, а потім ще печуть. Оселедця любять їсти печеного на олію.

За ті лакомони так сьміють ся з Верховинців: Утпровадив Верховинець сина у катуни и варош, а коли ся вернув домі коло вечера, сів тай зажурив ся: Ой ко буде уж теперь лакітки їсти, ошчипок, крумплю, пасулю і пити росіл?

Русини їдять вперед густу страву, а відтак рідку, тому то на гостині тілько паленки випивають. В протягу року їдять дуже не рівно: пів року їдять тричі, а знов пів року лиш двічі у день. Коли скінчать ся осінні роботи, батько каже: Но діти, понесли журавлї полуденок себ то від тепер будемо лиш двічі у день їсти. Коли прийде ярь, батько знов, особливо на велику радість дітий, говорить: Но діти, принесли ластівки назад полуденок, себ то уже тепер тричі будемо у день їсти (обід, полуденок, вечерю).

Русини дуже поволи їдять, бо кажуть, що як чоловік скоро з'їсть, то і скоро виголоднїє. Томуж і не кажуть: обідав єм, але: учинив єм обід.

Управа рілї, годівля худоби, садівництво.

Головним занятєм Русина є управа рілї; управу ту веде він ще по старомодному: ґаздує, як батько ґаздував. Тому й земля не приносить йому такого хісна, який повинна би принести.

Позаяк у Русина тенґеричний хлїб є перший, тож він кождий мало лїпший фалаток землї засїває тенґерицею. Про сю причину родить ся слабо тенґериця, а земля і навить добра, пустїє, особливо де царина все на однім місци і де ґазди не годні землї добре гноїти. Другим головним насїнєм суть крумплї. Они лиш там родять ся, — крім полудневої полоси — де під них добре гноять землю. Трете головне насїнє, пасулю, садять лиш поміж тенґерицю.

У всїх трьох полосах инакше ґаздують. В полудневій, де земля місцями дуже масна [у Марамороши коло Тису, у берегській вармеди коло Мункача, в унґварській коло Требішова] управляють крім тенґериці, пасулї і крумплїв, ще много пшениці, жита, ярцю і вівса. В порівнаню з тенґерицию вівса сїють меньше.

В середній полосї управляють кромі тенґериці, пасулї і крумплїв ще овес і мало ярого жита і ярої пшениці.

В північній полосї тенґериця вже не родить ся; за те в ній сїють дуже багато вівса, хочай задля студени і пісної землї часто й насїнє не

вертає ся. Крумплї удають ся частїйше; окрім них сїють ще багато ріпи і гречки. Яре жито і яра пшениця лиш декуди удають ся.

Капусту і коноплї управляють у всїх трьох полосах; лен сїють в північній і полудневій полосї. Коноплї і лен сїють не лиш задля пряжі, що з них ладять, але й задля насїня, з котрого бють много олїю.

Зеленини (городовини) у Русинів не богато; для них досить, коли мають яку грядку цибулї, чоснику, салати і огірків; хіснувати з них, особливо коло варошів, не вміють.

Русин любить землю обрабляти, але ще більше любить коло худоби ходити. Найбільше держать худоби в північній полосї, бо там найбільше паші. В двох других полосах ховають її меньше, а овець не тримають зовсїм. В середній полосї держать слабі ґазди по 2–3 кози на молоко, намість корови. Худоби держать Русини много, та за те она не гарна; новійшими часами, в наслїдок розпоряджень мінїстериї, поправляють її расовими бугайками. Декуди можна побачити у ґаздів і великі білі воли мадярські, з довгими рогами: та їх не ховають Русини, лиш закуповують у Мадярів.

Русини двояко кохають худобу: ту, що для себе держать, не пестять і слабо кормять; ту-ж, що на продаж держать, дуже доглядають і не лиш сїном, але і зерном кормять. Русини не любять тримати конї; в середній полосї можна найти не одно таке село, що в ньому нема анї одного коня. Найчастїйше тримають конї в північній полосї а то тому, що по тамошних дебрах не можна возом їздити, лиш хіба конем; але й там рідко який ґазда держить більше нїж одного коня. Зимою можна нераз видїти, як рота, зложена з 80—100 санок однокінних жене долів за зерном. Русини кажуть, що де в селї много коний, там живуть люди убого, бо конї купують лиш ті, що не годні волів купити.

Повисше згадував я, що Русини дуже рідко кличуть лїкаря до хворого, бо кажуть: Як Біг дасть, так буде; або: Што му су́жено, отого не обийде. Коли однакож худоба поболїє ся, тодї не каже так, а часто йде на третє або на четверте село, як лиш знає, що там живе такий чоловік, що знає помагати худобі. Таких людий, що лїчать худобу, можна подибати в неоднім селї і они лїчать лїпше як ветеринарі, до котрих Русини на мають довіря і, тому нїколи їх не кличуть. Звичайно пускають худобинї наперед кров з уха, шиї або хвоста; відтак заливають салом, стопленим у спіритусї, або оливою. Міхір на язицї роздушують і витирають ропою. Як покаже ся який наріст худобинї, в[ипа]люють його сїрчаною кислотою. Як робить ся більмо, заливають ок[о] баґовом. Як свиня має задавку, пробивають шилом ухо і вкладають в дїрочку фалаток сухого шпицю; нухленина розійде ся тодї і свиня виздоровіє, але фалаток уха відпаде.

Русини вірують, що босорканя може зайти в виді пса, колеса і т. ин. до стайні і відобрати від корови молоко. Коли лиш корова не дає молока, іде ґаздиня до стайні, і як корова мочить, бере у жменю мочі, виливає її корові межи очи, а відтак бере сокиру, тне нею тричі у поміст і каже: Не тебе, рубау, солодка, но тоту, што тя ісказила. По сьому на тій, що відобрала молоко, будуть знаки. Коли молоко іде із дійок помішане з кровію, доять корову на розпечене желїзо. Як корові спухне вімя, варять у новім горнцї дору, чосник і т. инше й змивають тою водою вімя так, щоби вода з вімя назад зливала ся в горня. Потім перевернуть решето і половину тої води виливають на решето, а половину там, де жони перуть біля. При тому кажуть: Най тобі буде ото, штось минї хотїла. Думають, що по тих словах почне іти кров з тої жони, що корову ісказила.

Гуси, качки тримають лиш в полудневій, а по части в середній полосї. Курий не тримають більше, як по 3—4 штуки, бо кажуть, що куриця з'їсть тричі тілько через рік, як сама коштує.

Садівництво розвиває ся дуже слабо у Русинів, а то тому, що Русини шкодують землї на сади. Не одно село можна найти таке, в котрім не буде і 10 штук овочевого дерева. Давнїйше було інакше, а не на однім місци сїють нинї тенґерицю там, де перед 20—25 лїтами були прекрасні сади. Причина того така, що перед комасациєю ґрунтів мали Русини більше землї, тож і на сади не жалували, по комасациї знов, де вигинули старі сади, не розплоджували нових, але з'орали землю і засіяли тенґерицию. Зрештою Русини хоть декуди мають сади, то не дивлять ся на їх якість, але на скількість. Задля того мають з них мало хісна, бо з простору, з котрого учений чоловік мігби мати доходу 400 золотих, Русин заледво здобуде 20—30 золотих. Найбільше буває у Русинів оріхів і сливок, за котрими купцї, особливо з Галичини, на місце приходять. Найлїпші яблока мають Русини в околицях Тягова і Вишкова у Марамороши.

Винниць у Русинів дуже мало; найбільше мають їх коло Мункача, Унґвара і Середнього. Винниць не хотять тому управляти, бо кажуть, що коло них много роботи, а мало хісна. Ті що мають у себе виноградники, звичайно продають вино з них, а собі або нїчо, або дуже мало лишають, бо кажуть, що вино, то панський напиток, найже його пани пють.

Русини наймають ся на роботу радо, але лиш тодї, коли окрім гроший дістають на роботї поживу. Без поживи робять звичайно лиш в варошах, бо там її легко купити. Заробіток денний Русинів дуже малий. Возьмімо околицю села Сваляви, берегської вармеди, в котрій $^9/_{10}$ землї належить до ґрафа Шенборна. Року 1890 плачено в тій око-

лици серед літа мужчині 30 кр. або 24 кр. і їсти, жоні 20 кр. або 16 кр. і їсти. Придбати з того не можна багато.

Коли леґіньови або дівці треба іти служити, то дивять ся на се, щоби або в своїм, або в близькім селї дістати службу. Далеко від свого села не хотять іти навіть за більшу сембрелю (платню). За самі гроші не любять служити, але звичайно домагають ся платя. Сембреля мужчини виносить річно в грошех 30—40 золотих; білої челяди 20—25 золотих. Найбільший заробок мають Русини із жнив і з кісьби, особливож ті, що живуть в північній і середній полосї. Верховинці, наколи лиш посадили крумплї і посїяли овес, що звичайно буває в другій половині мая, ідуть великими ровтами долів, на Мадяри, на заробітки. Там пробувають звичайно аж до другої половини серпня; тодї вертають домів і забирають ся до свого вівса. З середної і полудневої полоси йдуть на жниво аж тодї, коли обсипали тенґерицю, т. є. около Петра; вертають домів коло Ілї. Добрий робітник, чи мужчина, чи жона, може заробити на жниві за 2—3 тижнї 3—4 віка пшеницї. Коли розважимо, що такий виженник ще й добре через час жнив живить ся — у дома хіба на великдень так поживив би ся — то вийде, що жниво для Русина виходить такой в користи. Не даром же їх таке число вибирає ся долів.

Чужеродцї між Русинами.

Русини сусїдують з Мадярами, Товтинами, Словаками, Волохами і Поляками. Із сих народів за май читявих держать Мадярів; на другому місци ставять себе, по собі Волохів, відтак Товтинів, а на останку Поляків. Коли хотять кого похвалити, кажуть: такий як Мадярь. Коли хотять кого висьміяти, кажуть: Ти Поляку! або: Ти Товтине.

Із християнських вір кладуть Русини на першому місци свою, відтак папіську (римо-католицьку), дальше кальвінську, а на кінци лютеранську. Чому так робять, не відомо; по правдї повинна би лютеранська віра стояти перед кальвінською, бо більше є зближена до папіської; надто, Русини не знають лютеранської віри, бо на цїлій Угорскій Руси є лише одна лютеранська церква в Кленївцях, берегської вармеди; може чинять так тому власне, що її не знають.

Які погляди мають Русини на сусїдні віри, вказує отся приповідка:

Руські мости,
Папіські пости,
Кальвінськоє набоженство:
Ото вшитко блезенство.

Дуже цікаві відносини Русинів до Жидів. Се загально знана річ, що та часть Угорщини, в котрій живуть Русини, є правдивим гніздом угорських Жидів. Там не лиш вароші, але і прості села суть такі, що в них живе більше Жидів ніж християн. Томуж, що Жиди живуть з гандлю, тримають коршми, бовти (склепи), позичають гроші на проценти, тож все мають діло з народом.

Русин ненавидить Жида з цілої душі, мерзить ся ним, а через те не хоче вірити, що Жида сотворив так само Бог і що він має також безсмертну душу. Тому як Жид умре, Русин не каже, що „Жид умер", але „Жид іздох" або ґречнійше „Жид ізгиб". Свою погорду до Жида тим ще показує Русин, що коли про нього говорить перед інтеліґентним чоловіком, каже: перепрошую сесь (або: той) Жид. Задля такої погорди не каже Русин Жидови ніколи „ви" лиш все „ти", чого Жиди очевидно не любять, як се видно з слідуючого:

„Оден богатий Жид розказав домашнів собі челяди, аби його, особливо перед панами, „великоможним паном" звала. Раз оден великий пан зайшов на ніч до сього жида. Жид, аби указав гостьови, ож який овін пан, кличе до хиж' старого собі вічаря і звідать ся ут нього: Што чинять віці, Федоре? Лежать, пан великоможний. У який час новий гість прийшов до Жида і овін знов кличе вічаря до хиж' і звідать ся, ож што чинять віці. Но сердитий вічарь тепер ото утповів: Казав єм ти уже, ти дурний..., ож лежать.

Коли Русин говорить про якого знакомого Жида, не називає його по імени, але каже: тот Юда, тот Фарайон і т. др.

Мимо погорди і ненависти, якою Русин дише до Жида, не годен він жити без нього і у каждім ділї іде до нього не лиш за грішми, але і за порадою. З тої причини попадає цілковито у жидівські руки, бо Жид знає, як простодушного і легковірного Русина обманути. Жид, коли зичить гроші, не робить таких річий, як банки, але за те забезпечить свої гроші далеко ліпше, як який банк. Тому в кождім селї люди позадовжувані і ледво 2—3 найде ся таких, що Жидови не винні нічого. Однакож Жиди не живуть з самих позичок, якби можна думати, особливож тепер, коли повиходили дуже острі закони про лихву і коли жид боїть ся зичити, щоб не лиш проценту, але й цілковитої суми не утратити. Головні їх занятя — то дві річи: малі бовти і гандель спільною худобою. Коли Жид отворить малий бовт, любить, щоби у нього не за гроші, але за зерно і за яйця куповали, бо се приносить йому найбільший дохід. Коли пр. продасть пачку тютюну за 4 крейцари, то не богато на тім зискає; колиж ту саму пачку продасть за 4 яйця, то зиск величезний, бо за них заплатить йому купець нераз 12 крейцарів. Най-

ліпше однакож виплачує ся Жидови гандель спільною худобою. Русин не годен купити собі корови або волів, але йому купує їх Жид. Він дає пр. 150 золотих за пару волів. Русин випасає їх, а коли ціна волів піде в гору, Жид продає їх. Як продасть, відчислює собі вложених 150 зл. а рештою ділить ся з Русином. Але рідко коли є й чим ділити ся, бо Русин набере у Жида на порцїю, на хлїб, на паленку і коли порахують ся, часто мусить ще Жидови доплачувати. Тепер коли Жид купить на ново воли на спілку, то вже до їх ціни вчисляє й попередний довг. Так веде ся діло кілька літ, а коли довг значно виросте, Жид не купує дальше худоби Русинови, але правотить його і часто забирає йому таким чином цїлий ґрунт. Через те й не один Жид, що в молодости рянде збирав, на старість тисячками обертає.

Коли Жид позичає гроші, то завсїгди на процент складаний. Зичить пр. Русин 1 золотий з застереженєм, що має від нього тижнево платити 2 кр. проценту. Коли проценту не виплатить, по роцї мусить його платити від 2·04 золотого і т. д. Сим способом по десяти роках Жид числить свій ґешефт на сотки, по двайцяти лїтах на тисячки. Скаже хтось: алеж острі закони не позволяють на лихварство. То правда, але Русинови з законів тих нема нїякого хісна, а то з тої простої причини, що крім Жида йому нїхто не поможе в нуждї. Тому ж якби він обвинив Жида перед судом о лихву, Жид програв би, але він більше не дістав би і крейцаря від жадного Жида, через що мусїв би в прикрім часї або з голоду або з студени згинути. Таке положенє Русина буде знов доти, доки в кождім селї не буде заведена позичкова каса і доки Русин не буде могти і зимою мати заробок; без зарібку — мусить іти до Жида, коли йому хлїб вийде, а нї за що другого купити.

Де що з устної лїтератури Русинів.

Між Русинами є дуже много сьпіванок, казок, приповідок і т. ин. Сьпіванки були вже печатані по кілька разів; казки ж і приповідки лиш в дуже маленькім числї. Я наводжу ту одну казку і кілька приповідок.

а) Уже не много било робити Нойови, аби ковчег готів бив: но чорт неперестанно нагваряв Нойову жону, оби ся позвідала от Ноя, ож де ходить. Жона звідувала ся, но Ной не хотів повісти. Раз чорт принюс у шкалубинї із яйця паленки і сказав жонї Нойовів: Як Ной прийде домів, дай му сю паленку упити, но так, оби не знав, ож што пє, а тогди повість, куда ходить. Коли Ной прийшов із роботи, жона учинила так, як чорт казав і Ной духом уповів, ож ковчег ходить правити. На се

чорти так рознесли ковчег, ож і дві тріски не обостали у єдно. Коли Ной ішов назад на роботу і увидів, ож вшитко рознесеноє, почав дуже плакати. Но на се духом єден ангел прилетів ід ньому і каже: Іди ід тому пньови, із котрогось першу дошку урубав і бий го сяченим біґарьом, є на се чорти вшитко так ізкладуть, як переже било. І на коли сє Ной учинив, чорти всї позбігали ся і вшитко так ізклали, як перше било.

б) Біг високо, царь далеко. Із честьов підем через сьвіт, а без чести анї до сусїд. Старість не радість. Із чужого коня лїзь серек болота. Русин богатий і пес кудлатий, ото собі братя. Ситий голодному не вірить. Што очима видить, руками не лишить. Пусти пса пуд стіл, а овін улїзе на стіл. Не мож разом на двох коньох сидїти. Вшитко єдно: хоть каміньом у голову, хоть головов у камінь. Кидь єсь поїв сметану, поїж і дзер. На злодїу шапка горить. Не плювай у миску, із котрої їли. Прибери пня, дей му імя, і буде чоловік. Докіть сонце ізийде, роса очи уїсть. Може рости і шовкова трава, як мого коня не буде. Є коли красно ходити, лиш коби у чім. Єдиначок — шибенячок. Любіме ся по братськи, а рахуйме ся по жидівськи. Не все тот їсть колач, кому ся пече. Де хлїб, та вода, там не є голода. Близь держ пса, кидь у вовка обідуєш. Про ото махать пес хвостом, бо хвіст не годен махати псом. Што дурному по розумі. Не сьмій ся на погребі, тай не плач на свадьбі. Благоє теля дві корови уссе, а норовоє і єдну не годно. Тяжка тайстра (турба) повна, порожня тяжша. Коби здоровля, гріхи будуть. І видра мудра, однакож ї деруть. Який єсь ми розумний, а босий ходиш. Злодїй ми не брат, курва ми не сестра. Не дай Боже із Івана пана. Не мала баба роботи, найшла собі клопоти. Баба з воза, спицям лекше. Научить біда попити, коли нїчого ся хопити. Голий єсь ся уродив, а дурний умреш. Людий доста, лиш чоловіка мало. У крутоє дерево кривий клин бють. Горе тому дворови, де корова розказує волови. Добрий та дурний — ото собі братя. На голого дригота. Убогий і із гори не годен бігти, а богатий і у гору легко біжить. Дурного не ради, розумного не учи. На голові би другому кіля тесав. Не є села без болота. Много би говорити, а нїшто слухати. Жона три угли пудпирать, а ґазда єден. Ішла би душа у царство, но гріхи не пущауть. Жінка краса, чортів престіл.

в) Приказка: Іде Іван і Гершко у варош. Раз лиш на пути Іван найшов золоту годинку. Гершко духом прискочив і каже: Ци так, Іване, ми оба найшли годинку? Ну, та най буде, ож єсме у єдно найшли — каже му Іван. Коли ся дізнали, ож пан із сусїдного села спрятав годинку, пішли до нього і утдали му її. Гершко навперед повів, ож хоть што дістануть у пана, чесно ся подїлять і все лиш ото говорив Іванови,

оби мав розум. Но, Іване, каже пан, што хочеш ут мене за твою честь? Та, прошу ласки, 50 палиць: а що ми із Гершком у єдно найшли годинку, та і ділити ся маєме тим, што дістанеме. Най будуть ласкаві уперед удати Гершкови його половину. Гершко мусів лїгати і дістає 25 палиць. Но, каже пан, теперь бери ти Іване свою честь. Я не мау нї жони, нї дїтий, а Гершко має і жону і 7 дїтий; за ото най будуть ласкаві і мою часть йому дати. Так і стало ся.